

شبیه سازی در نسل چهارم حقوق بشر

(تاریخ دریافت ۱۴۰۳/۰۷/۱۵، تاریخ تصویب ۱۴۰۳/۰۸/۰۳)

نازیلا بدرخانی

کارشناس ارشد حقوق عمومی

چکیده

حقوق بشر، همواره یکی از پیچیده ترین و مهمترین موضوعات اساسی در تمام دوران ها و بخصوص در عصر حاضر بوده است. این حقوق، ابتدایی ترین و اساسی ترین حقوقی است که هر فرد انسانی به طور ذاتی و فطری و به صرف انسان بودن از آن بهره مند است. با گذشت زمان و پیشرفت جوامع انسانی، بشر هر روزه خواست ها، نیازها و حقوق جدیدی در خود احساس کرده و به مثابه آن با چالش های جدیدی نیز روبه رو است؛ که با توجه به بازه های زمانی مختلف، توجه بشر به دسته خاصی از نیازها و حقوق خود معطوف می باشد. حضور جدی و گسترده زیست فناوری در زندگی بشر امروزی و از طرفی پیشرفت چشمگیر تکنولوژی، بخصوص در حوزه پزشکی کمک و خدمت شایانی به بشریت نموده است. شبیه سازی از مصادیق نسل چهارم حقوق بشر می باشند شناسایی و جهت جلوگیری از سوء استفاده های احتمالی از این تکنولوژی مورد مطالعه دقیق علمی و حقوقی قرار گرفته و با هدایت، قانونگذاری و تسهیل، راهکارهای لازم جهت برون رفت از مشکلات و چالش های روبروی بشریت در این حوزه ارائه و نهایتا منجر به تدوین قانون جامع زیست فناوری گردد.

واژگان کلیدی: حقوق بشر، نسل چهارم، شبیه سازی، یافته های بشر

۱- مقدمه

یکی از پیشرفته‌ترین دست‌یافته‌های بشر در زمینه علم پزشکی و مهندسی ژنتیک شبیه‌سازی است که هر مرحله پیشرفت آن جنجال‌های بسیار زیادی را به همراه دارد. امکان شبیه‌سازی انسان زمانی مطرح شد که دانشمندان اسکاتلندی در مؤسسه روسلین گوسفندی که به دالی شهرت داشت تولید و در سراسر دنیا با عکس «دالی گوسفنده» منتشر کردند عکس‌العمل‌های متفاوتی از لحاظ علمی و اخاقي مواجهه شد. این کار که در سال ۱۹۹۷ از سوی مجله نیچر به نوان مهم‌ترین تحقیق علمی سال برگزیده شد، در کنار نگرانی‌های اخاقي بسیار زیادی که در برداشت، چه از سوی علمای مسیحیت و اسام و چه از سوی مقامات کشورهای مختلف، افق جدیدی در علم ژنتیک پیش روی دانشمندان گشود و امیدواری‌های زیادی برای بهبود زندگی بشر ایجاد کرد به دلیل حساسیتی که تولید دالی در برداشت، رسانه‌ها توجه خاصی به پدیده شبیه‌سازی نشان دادند، اما این نوع شبیه‌سازی تنها یک نوع خاص از چندین روش شبیه‌سازی موجود در علم پزشکی و ژنتیک است که به شبیه‌سازی بازتولیدی مشهور است. عاوه بر این نوع شبیه‌سازی، چند نوع دیگر شبیه‌سازی هم وجود دارد که می‌توان از آن‌ها عاوه بر باز تولید یک ارگانیزم خاص در انجام دیگر تحقیقات پزشکی هم استفاده کرد، آن چه که در اینجا حائز اهمیت است این است که آیا می‌توان شبیه‌سازی را به عنوان یک حق در مقوله نسل چهارم حقوق بشر قرار دهیم یا خیر؟

۲- نسل چهارم (حقوق حمایت از کرامت انسانی)

بعد از قرن‌ها ما شاهد تکوین نسل اول حقوق بشر یعنی حقوق مدنی و سیاسی در فرهنگ غرب بودیم. علی‌رغم این که وجود این حقوق برای شکوفایی شخص ضروری بود، ولی با انقلاب صنعتی در اواخر قرن نوزدهم مشخص - گردید که این حقوق به تنهایی کافی نیستند، همان طور که این مساله در مورد نسل دوم که از حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی حمایت می‌کند، نیز پدید آمد. برای ۲/۳

از افراد، این حقوق خیلی از حقوق مدنی و سیاسی مهمتر است.^۱ این موضوع تصویر جالبی به دست نداده است چه این که در واقع هر یک از دو نسل با مقوله حقوق - برای آسایش بشریت لازم است.^۲

به سبب گسترش مشکلات و افزایش القائنات بشردوستانه نسل سوم حقوق بشر، کم کم خودش را بر ما تحمیل کرده و توجه ما را به خود جلب نموده است، حقوق‌دانان نام آن را "حقوق همبستگی"^۳ نهادند و حق بر توسعه، حق بر صلح و حق بر محیط زیست سالم را در ردیف این حقوق محسوب داشتند.

بعضی از نویسندگان با این نوع طبقه بندی و حقوق بنیادین موافق نیستند.^۴ پر واضح است که کل حقوق بشر غیر قابل تفکیک و برای وجود انسان نیز لازم و ضروری است و نباید در این طبقه بندی در پی یک تجانس و همگی درونی در هر نسل (حقوق بشر) باشیم، به نظر ما این طبقه بندی تنها ترجمانی تاریخی و ضروری برای توجه به حقوق بنیادین است، از طرف دیگر سیاهه حقوق بشر کامل نیست و به مرور زمان با توجه به نیازهای افراد تکمیل می شود.

در این خصوص لازم است. مواد مربوط به حقوق غیر قابل تقضی در اسناد متعدد بین المللی در حمایت از حقوق بشر را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهیم، زمان زیادی برای احصاء هر چه بیشتر این حقوق غیر قابل نقض و تکمیل آن صرف شده است. ماده ۱۵ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، ماده ۴ میثاق بین المللی مربوط به حقوق مدنی و سیاسی ۱۹۶۶ و سرانجام ماده ۲۷ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر ۱۹۶۹ به خوبی این تحول را نشان می دهد.

^۱ به همین دلیل است که مجمع عمومی سازمان ملل متحد در زمان تصویب دو میثاق بین المللی مربوط به حقوق بشر در ۱۴ دسامبر ۱۹۶۶، میثاق بین المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را در ابتدا قرار داده است.

^۲ اعلامیه نهایی کنفرانس جهانی سازمان ملل متحد در مورد حقوق بشر بر ویژگی غیر قابل تقدیم و وابستگی بین تمام حقوق بنیادین تاکید کرده است وین، ژوئن ۱۹۹۳.

^۳ P onale des couts economiques et sociaux de k.vbak o des son los pobres des de la canci CONWiques et sociaux? Bruylant Bruxelles, ۱۴ VF.P.-J, dansvesne.

^۴ OP,CIT.

مسئله بسط سیاهه حقوق مورد نظر به عنوان حقوق بنیادین می تواند مشکل مضاعفی را به وجود آورد، از یک طرف، هر چه این سیاهه حقوق کامل تر شود ما از حقوق شناسایی شده دور می شویم و همچنین افزایش حقوق جدید التاسیس به عنوان آرزوهای ساده متجلی می گردد. یعنی این که به نوعی از واقعیت دور می شویم، بی تردید نسل دوم همانند نسل اول حقوق ذاتی محسوب می شوند ولی عده زیادی از نویسندگان ارائه همین ویژگی را برای نسل سوم حقوق بشر مورد تردید قرار می دهند. از طرف دیگر به نظر برخی از طرفداران حقوق بشر، افزایش چنین حقوقی و حمایت موثر از آن بستگی به شانس دارد. بدیهی است که فشار و خواست متمادی در جهت تکمیل سیاهه حقوق بشر، امکان کاهش اهمیت این حقوق را به همراه خواهد داشت؛ پسان ضرب المثل معروف "سنگ بزرگ نشانه نزدن است." علی رغم وجود این دلایل، ما دگر و ارائه نسل چهارم (حقوق بشر) را ضروری ارزیابی می کنیم و حقوقی که باید از حیثیت و کرامت انسانی در مقابل سوء استفاده از علم دفاع کند. علم بیش از پیش توسعه یافته و به چنان قدرتی رسیده که می تواند در ریشه های حیات با اختیار، یک ژن را تغییر دهد و یا بر عکس به طور نامحدودی با موج نگاری مغزی (الکتروانسفالوگرافی) حیات مغزی را نشان دهد. در قلمروهای دیگر، تحقیقات علمی موجب نتایج شگفت انگیزی شده است: الکترونیک، رایانه، سیستم اینترنت به طور قابل توجهی حیات ما را تسهیل نموده است. همه اینها پیشرفت های خارق العاده محسوب می شوند. انسانی بعد از تحولات کشاورزی، صنعتی، اکنون ما شاهد تحولات علمی هستیم؛ اما این فن آوری خارق العاده با ارزانی داشتن داده های بالقوه ما را به انقباد خود در آورده و جامعه ما را شکننده نموده است. اگر رایانه خراب شود، برداشت پول از حساب بانکی غیر ممکن می شود، مسافر دیگر نمی تواند یک جا برای در هواپیما رزرو کند و یک پزشک دیگر نمی تواند به پرونده پزشکی بیمار دسترسی پیدا کند. همچنان که متعدد مستقر در اماکن عمومی و چهار راهها در خدمت امنیت افراد هستند و جریان رفت و آمد اتومبیلها را کنترل می کنند. این دوربین ها کمترین خدشه ای به زندگی خصوصی افراد وارد نمی کنند ولی در صورتی که تمامیت خواهی روزی بر مسند قدرت جلوس نماید، این دوربین ها می توانند تهدیدی بر مردم سالاری باشند. اگر اینترنت دسترسی بی

حد و حصری به منابع اطلاعاتی را فراهم می کند. در عین حال این سیستم پروفیلی را تسهیل نموده و اجازه انتشار اطلاعاتی را می دهد که غالباً حقایق را دچار تردید می کنند.

ما در این جا لازم نمی دانیم تمام خطرات ناشی از این اختراعات خارق العاده را بیان کنیم. توجه ما بیشتر معطوف به روشهای حمایت از حیثیت و کرامت انسانی در مورد سوء استفاده از علم است بی آن که بخواهیم محافظه کارانه عمل کنیم و یا بخواهیم به گذشته بازگردیم. در واقع، علم امکانات بی نهایت و خدمات زیادی فراهم کرده است اما برای حفظ این مسیر، تحقیق باید آزادانه و در مسیرهای جدید حرکت نماید، حقیقتاً، بی حد و مرز بودن آنگاهی امری مشروع محسوب می شود که این آزادی ابزار وسیعت و عظمت بشریت باشد. در همین حال، طبعاً ما باید محتاط باشیم زیرا بعضی از محققان متمایل به سوء استفاده از قدرت خود هستند. کنجکاوی مشروع و سیری ناپذیر می تواند به حدی از حسن نیت دور شود که بشریت را به مخاطره بیندازد. در این زمینه های ما باید خودمان را در مقابل مستی و سرگردانی و احساس مفرط نسبت به آگاهی بیشتر به ویژه در مواردی چون ابتدا و انتهای حیات، نسلهای آتی... در یک کلمه قلمرو پست - اخلاق که مربوط به ماست، حفظ نماییم. هر چند اکثریت دانشمندان معنای واقعی مسئولیتها را ابراز می نمایند. باز با وجود این امکان سوء استفاده از علم وجود دارد، به عنوان مثال، کافی است متذکر شویم که در زمان تولد "دالی" در سال ۱۹۹۷، تدابیر زیادی در جهان سیاست و در صحنه بین المللی برای ممنوعیت قطعی توسل به همسان سازی انسانی اتخاذ گردید، ولی با وجود این چند ماه بعد یک گروه کره ای ادعا نمودند که اولین تجربه و آزمایش خود را در این زمینه انجام داده اند. محققان آمریکایی اعلام کردند که آماده شروع چنین کارهایی هستند و همچنین موسسه روسلن که دالی را خلق کرده است دیگر در این زمینه اعتراضی نکرد. در ژوئن ۱۹۹۹، مطبوعات از آزمایشی جدید در آمریکا خبر دادند. محققان به لطف فن آوری همسان سازی موفق به خلق یک نطفه انسانی شده و آن را تا مرحله ۴۰۰ سلولی قبل از تخریب، توسعه داده اند. این عمل در نتیجه ورود هسته یک سلول گرفته شده از مردی بالغ و ورود آن به تخمدان خالی شده از نطفه گاوای ماده حاصل شده است. به نظر می رسد که این دانشمندان در اولین مرحله آزمایش

خود از این نوع نبوده‌اند. اقدام آنها ناشی از نگرانی مربوط به سلول‌های جنینی معلول و درمان بعضی از بیماریها بوده است. با این اوصاف، دیگر اتفاق نظری برای کنار گذاشتن همسان سازی انسانی حتی در بین کسانی که خواستار حفظ بعدسی ارزشهای بنیادین بوده‌اند، وجود ندارد. تحولات در این زمینه روبه رشد و افزایش است زیرا در خلال پانزدهمین نشست سالانه جامعه اروپایی جنین شناسی و تولید مثل انسانی، تعدادی از متخصصان درباره همسان سازی جنین انسانی به منظور درمان بعضی از بیماریها نظر مساعد ارائه کرده‌اند. با وجود این، در چند سال اخیر نسبت به تصمیم یک زوج برای اقدام به خلق یک کودک و برداشتن مغز استخوان پشت او برای پیوند زدن به کودک بزرگتر از همان زوج که مبتلا به سرطان استخوان بود، خشم و نفرتی عمومی به راه افتاد. در مقابل مشکل تحول علم زیست پزشکی و علم به طور کلی مایلیم مختصراً به این اعتراضات پاسخ داده و در نهایت خلاء و نقایص موجود را متذکر شویم. در ادامه به توضیحات مبسوط تری در این زمینه خواهیم پرداخت.

۳- شبیه سازی

یکی از پیشرفته‌ترین دست یافته‌های بشر در زمینه علم پزشکی و مهندسی ژنتیک شبیه سازی است که هر مرحله پیشرفت آن جنجال‌های بسیار زیادی را به همراه دارد. امکان شبیه سازی انسان زمانی مطرح شد که دانشمندان اسکاتلندی در مؤسسه روسلین، «دالی» را تولید کردند. «دالی» که به «دالی گوسفند» شهرت داشت گوسفندی بود که تولید آن در سراسر دنیا با عکس العمل‌های متفاوتی از لحاظ علمی و اخلاقی مواجه شد. این کار که در سال ۱۹۹۷ از سوی مجله نیچر به عنوان مهم‌ترین تحقیق علمی سال برگزیده شد، در کنار نگرانی‌های اخلاقی بسیار زیادی که در برداشت، چه از سوی علمای مسیحیت و اسلام و چه از سوی مقامات کشورهای مختلف، افق جدیدی در علم ژنتیک پیش روی دانشمندان گشود و امیدواری‌های زیادی برای بهبود زندگی بشر ایجاد کرد. به دلیل حساسیتی که تولید دالی در برداشت، رسانه‌ها توجه خاصی به پدیده شبیه سازی نشان دادند، اما این نوع شبیه سازی تنها یک نوع خاص از چندین روش شبیه سازی موجود در علم پزشکی و ژنتیک است که به شبیه سازی بازتولیدی مشهور است. علاوه بر این نوع شبیه سازی، چند نوع دیگر شبیه سازی هم وجود دارد که می‌توان از

آن‌ها علاوه بر باز تولید یک ارگانیزم خاص در انجام دیگر تحقیقات پزشکی هم استفاده کرد، آن‌چه که در اینجا حائز اهمیت است این است که آیا می‌توان شبیه‌سازی را به عنوان یک حق در مقوله نسل چهارم حقوق بشر قرار دهیم یا خیر؟

۴- استدلال‌های مبتنی بر کرامت انسانی در شبیه‌سازی

در نگرش به فرآیند شبیه‌سازی با ملحوظ داشتن گزاره بنیادین کرامت انسانی، استدلال‌های مختلفی طرح شده است. اجمالاً در این قسمت به اهم آن‌ها اشاره می‌شود:

الف) دیدگاه و استدلال اول، کرامت بشری مفهومی بلا استفاده است.

افرادی همانند شوپنهاور و ماکلین راس چنین دیدگاهی دارند. شوپنهاور معتقد است؛ کرامت بشری مفهومی است که با هرگونه تعبیر و تفسیری از آن، نمی‌تواند در توجیه یا رد فرآیند شبیه‌سازی دستاویز و مورد استفاده قرار گیرد. در واقع ایشان عقیده دارد در خصوص شبیه‌سازی، مفهوم کرامت به عنوان یک استدلال معتبر موضوعاً منتفی است. ماکلین راس نیز عقیده دارد که در حوزه مسائل پزشکی، مفهوم کرامت معنایی فراتر از اصول اخلاق پزشکی و احترام به اشخاص ندارد و بیش از این قابل استفاده نیست و لذا نظر به بدیهی بودن رعایت اصول اخیرالذکر دیگر نیازی به دستمایه قرار دادن مفهوم کرامت انسانی نمی‌باشد. ایشان می‌افزاید علی‌رغم نارسایی مفهوم کرامت در حوزه مسائل زیست پزشکی و شبیه‌سازی انسان، از این مفهوم در شبیه‌سازی به عنوان به شعار استفاده می‌شود.^۱

ب) دیدگاه و استدلال دوم، کرامت بشری مفهومی مبهم است.

افرادی چون جان هریس و اسکروتن با طرح این دیدگاه معتقدند کرامت بشری علی‌رغم اینکه مفهومی دارای ارزش بنیادین است، لکن ارزشی است که سراسر مبهم و نامشخص است. ایشان مدعی

^۱ حق پناهیان، عباس، ۱۳۹۲، حقوق جهانی شبیه‌سازی درمانی انسان، جدالی کرامت مدار در عرصه حقوق بین الملل زیستی - پزشکی، مجله بین المللی مطالعات پلیس، شماره ۱۶، ص ۲۰.

اند در عرصه فرآیند شبیه سازی به منظور پیشگیری از هر گونه سوء استفاده ابزاری از این مفهوم، نباید اصلاً مقوله کرامت بشری را مطرح نمود، زیرا آنچه مسلم است اینکه شبیه سازی به علت فواید درمانی که دارد، مطابق با اصول دموکراسی و امری برخوردار از توجیه اخلاقی است و لذا نمی توان با کرامت بشری مغایر باشد، بلکه بالعکس کاملاً با آن مطابقت دارد^۱.

ج) دیدگاه و استدلال سوم، کرامت بشری مفهومی واضح و روشن می باشد که مغایر شبیه سازی است.

این اندیشه که از سوی افرادی چون ویلیامسون و کالفیلد مطرح شد، متأثر از برخی اسناد بین المللی نظیر اعلامیه ژنوم یونسکو و اعلامیه ملل متحد در خصوص شبیه سازی، بدون تفکیک فرآیند شبیه سازی و انواع آن، آن را در کلیه سطوح و ابعاد و انواع مغایر کرامت بشری می پندارد. در این دیدگاه این عقیده غالب وجود دارد که شبیه سازی و کپی ساختن ژنوم یک شخص مغایر اصول اخلاقی بوده و عملی نادرست است. این دیدگاه بر وجه اطلاق شبیه سازی انسان را مغایر کرامت بشری دانسته، با ایراد مواجه شده است. مخالفان می گویند غالب ایرادات وارده به شبیه سازی در اصل ایراد به نوع خاصی از آن یعنی شبیه سازی تولیدی است. این در حالی است که در این دیدگاه هیچ تمایز و تفکیکی لحاظ نشده است، مضافاً اینکه امروزه در همه ادیان و مذاهب بسیاری از علما و اندیشمندان با این استدلال که جنین در هر مرحله از رشد خود احکام متفاوتی دارد، معتقدند که نظر به فواید ارزشمند شبیه سازی، این فرآیند حتی از توجیه اخلاقی نیز برخوردار است. بنابراین، پذیرش این استدلال که شبیه سازی ناقض کرامت بشری است، بسیار مشکل است.^۲

^۱ دورکین، امیل، ۱۹۹۳، درس های جامعه شناسی، فیزیک اخلاقیات و حقوق، ترجمه جمال الدین موسوی، تهران:

انتشارات نی، ص ۳۵۹.

^۲ حق پناهیان، عباس، ۱۳۹۲، پیشین، ص ۲۱.

۵- رویکرد حقوق بین الملل در شبیه سازی انسان

پدیده شبیه سازی که حقوق بین الملل به این زمینه تاریک-روشن و همزمان پرخطر و پرسود، تا حدی روشنایی بخشیده است: سازمانهای بین المللی منطقه ای معمولاً بر پایه نزدیکی جغرافیایی میان دولتها و پیوندها و منافع سیاسی آنها بنیان گذاشته می شوند. این سازمان ها در موضوعات مختلف به اتخاذ موضع و گاه تنظیم قواعد حقوقی می پردازند و از این راه در شکل دهی به حقوق بین الملل و اجرای آن سهم می شوند، در میان این سازمان ها، به نظر می آید عمده ترین فعالیت ها را در سطح منطقه ای برای ساماندهی مسئله شبیه سازی شورای اروپا و اتحادیه اروپایی انجام داده اند.

۵-۱- شورای اروپا

تصویب کنوانسیون «حمایت از حقوق بشر و کرامت انسان راجع به کاربردهای علوم زیستی و پزشکی»^۱ در سال ۱۹۹۷ که به صورت خلاصه به آن کنوانسیون حقوق بشر و طب زیستی اطلاق می شود، یکی از مهم ترین اقدامات شورای اروپا در مورد مسئله شبیه سازی انسان است. این کنوانسیون نخستین سند الزام آور منطقه ای برای حمایت از حقوق بشر در برابر سوء استفاده های ممکن از تکنیک های جدید پزشکی و زیستی به حساب می آید. در مقدمه این کنوانسیون آمده است که شورای اروپا در راستای دستیابی به وحدت بیشتر میان اعضایش از طریق حفظ و تحقق بیش از پیش حقوق بشر و آزادی های بنیادین و با اعتقاد به ضرورت محترم شمردن انسان و شناسایی اهمیت تضمین کرامت انسان، یادآوری می نماید: «استفاده نادرست از علوم زیست شناسی و پزشکی ممکن است منجر به اعمالی شود که کرامت انسان را خدشه دار نماید. لذا ضمن تاکید بر احترام به کرامت انسان، پیشرفت در این زمینه ها باید در راستای منافع نسل حاضر و نسل های آینده باشد و تحقق این هدف نیازمند همکاری های بین المللی است به نحوی که تمام بشریت از منافع حاصل از علوم زیست شناسی و پزشکی بهره مند شوند».

^۱ Convention on Human Rights and Biomedicine, ۱۹۹۷

به طور کلی، این کنوانسیون بدون اشاره مستقیم به مسئله شبیه سازی انسان با تعیین بعضی استانداردها، موانعی چند را بر سر راه سوء استفاده از رویان انسان ایجاد می کند.

به عنوان نمونه مطابق ماده ۱۳ کنوانسیون:

«مداخله جهت اصلاح ژنوم انسان صرفاً می تواند برای اهداف پیش گیرانه، تشخیصی یا درمانی صورت گیرد»؛ و یا ماده ۱۸ به صراحت مقرر می دارد:

«تولید رویان انسان برای اهداف تحقیقی ممنوع است».

از عبارات این مواد می توان برداشت کرد که به طور ضمنی، شبیه سازی انسان و استفاده آزاد از رویان برای اهداف مختلف ممنوع شده است.

یک سال پس از آن یعنی ۱۹۹۸، اعضای شورای اروپا با توجه به اهداف کنوانسیون حمایت از حقوق بشر راجع به کاربردهای علوم زیستی و پزشکی و به طور ویژه اصول مقرر در ماده یک ناظر به حمایت از کرامت و هویت همه انسان ها، پروتکل الحاقی به آن را نیز با عنوان ممنوعیت شبیه سازی انسان به تصویب رساندند. در مقدمه پروتکل به صراحت تاکید شده است که شبیه سازی با کرامت انسان مغایرت داشته و استفاده از آن زندگی بشر را ازاری کرده و باعث تجاوز از حق معنوی افراد برای داشتن ژنوم یگانه می شود. طبق ماده نخست پروتکل الحاقی «هر گونه مداخله با هدف ایجاد انسانی که از لحاظ ژنتیک با انسان دیگر، اعم از زنده یا مرده، همسان باشد» ممنوع است. در ماده ۶ پروتکل نیز تصریح شده است که «اضرار شدن انسان ها از طریق خلق انسان هایی که از لحاظ ژنتیک همگن هستند، مغایر با شأن بشر و متضمن سوء استفاده از بیولوژی و پزشکی است.» نکته حائز اهمیت در پروتکل این است که در آن هیچ گونه تفکیکی میان شبیه سازی درمانی و مولد صورت نگرفته است. به عبارت دیگر، اشاره ای به اهداف با روش هایی که شبیه سازی برای آنها یا از طریق آنها صورت می گیرد، نشده است. به نظر می رسد تنها ملاک مورد توجه پروتکل، وجود مجموعه ژن های یکسان در هسته

سلولی است. با این حال، گزارش توضیحی این پروتکل، به صراحت بیان می‌دارد که موضع ویژه‌های درباره شبیه سازی سلول ها و بافت ها برای مقاصد تحقیقی و درمانی اتخاذ نشده و نباید مقررات این پروتکل به عنوان ممنوعیت تکنیک های شبیه سازی در زیست شناسی سلولی تلقی شود.^۱ رویکرد شورای اروپا نیز، همان گونه که در سایر استاد مربوط به اخلاق زیستی ملاحظه می‌شود، اولویت دادن به فرد انسان در برابر منافع علمی و اجتماعی است؛ البته این اسناد به هیچ وجه نافی ضرورت لزوم انجام تحقیقات و آزمایش ها در باره انسان نمی‌باشد، بلکه این ضرورت را در چارچوبی معین با رعایت اصول و قواعد مشخص که همان اصول اخلاق زیستی هستند، امکان پذیر می‌دانند؛ در این خصوص، همواره اصل بر این است که فرد انسان پر تحقیقات علمی و منافع اجتماعی حاصل از آن اولویت دارد و هر تحقیقی بر روی انسان همواره باید با رعایت حقوق و با توجه به شأن وی انجام شود اما تعریفی از شأن بشر و حدود آن ارائه نکرده است. در نهایت باید گفت رویکرد شورای اروپا در ممنوع دانستن شبیه سازی انسان بدون استدلالی منطقی است.^۲

۵-۲- اتحادیه اروپایی

اتحادیه اروپایی به عنوان یکی از نیرومند ترین سازمانهای بین المللی منطقه ای که در چهارچوب صلاحیت هایش دارای اختیارات فراوانی است، در قالب فعالیتهای پارلمان و شورای خود، به بررسی ابعاد مختلف مسئله شبیه سازی انسان پرداخته و در این خصوص مصوباتی مهم دارد. پارلمان در طی سه قطعنامه ۱۲ مارس ۱۹۹۷^۳ و ژانویه ۱۹۹۸^۴ و ۷ سپتامبر ۲۰۰۳^۵ با عنوان شبیه سازی انسان این پدیده را

^۱ رنجریان، امیر حسین و سیف، زهرا، ۱۳۸۸، چالشهای حقوق بشری شبیه سازی انسان، فصلنامه حقوق و علوم سیاسی، دوره ۳۹، شماره ۱، ص ۴.

^۲ موثق، هومن، ۱۳۸۶، رویکرد حقوق بین الملل به شبیه سازی انسان، مجله اطلاع رسانی حقوقی نهاد ریاست جمهوری، شماره ۵، ص ۲۲.

^۳ European Parliament, Resolution on Cloning, ۱۹۹۷

^۴ European Parliament, Resolution on Human Cloning, ۱۹۹۸

^۵ European Parliament, Resolution on Human Cloning, ۲۰۰۰

مورد توجه قرار داده است. شورای اتحادیه نیز با صدور دستور العمل راجع به حمایت قانونی از اختراعات بیوتکنولوژیک، قواعد و راهکارهایی را در این خصوص تنظیم کرده است.

۱. پارلمان اتحادیه اروپایی

پارلمان در هر سه قطعنامه یاد شده، بر حفاظت از کرامت انسان و ارزش های انسانی که در بسیاری از قوانین اساسی مدرن ذکر شده است، تأکید می کند. به اعتقاد اعضای پارلمان، ضروری است که پیشرفت دانش در زمینه ژنتیک انسان با قرار گرفتن در مقابل اخلاق و محدودیت های اجتماعی متعادل شود. از دیدگاه این رکن اتحادیه اروپایی، این اجماع وجود دارد که مداخله در سلول های جنینی و شبیه سازی انسان تخطی از نظم عمومی و اخلاقیات است. بدین جهت، پارلمان خواهان ممنوعیت استفاده مستقیم یا غیر مستقیم از بودجه اتحادیه در چنین تحقیقاتی شده است. در قطعنامه سوم مصوب سال ۲۰۰۰، به طور مشخص از کمیسیون درخواست شده تا تضمین نماید که هیچ موسسه تحقیقاتی که به هر شیوه ای درگیر شبیه سازی رویان انسان است پولی از بودجه اتحادیه اروپایی برای فعالیت هایش دریافت نمی کند. نکته دیگر آنکه پارلمان، شبیه سازی انسان را به عنوان تولید رویان انسان دارای ترکیب ژنتیکی مشابه انسان دیگر، اعم از زنده یا مرده در هر مرحله ای از تحول، بدون هر گونه تفاوتی در مورد شیوه تحقق آن، تعریف می نماید. در واقع، از نظر پارلمان تفاوتی میان شبیه سازی برای اهداف درمانی و شبیه سازی برای اهداف مولد موجود ندارد. در همان قطعنامه سال ۲۰۰۰ تصریح شده است، شبیه سازی درمانی که شامل تولید رویان انسان برای اهداف تحقیقی است، مسائل غامض اخلاقی و مرز نادرستی در نرم های تحقیقی ایجاد می کند که مغایر با سیاست عمومی اتحادیه اروپایی است و لذا باید ممنوع شود؛ به علاوه، این قطعنامه از انگلستان دعوت می نماید تا در موضعش در خصوص شبیه سازی رویان انسان تجدید نظر نماید و طرح پیشنهادش درباره جواز تحقیق با استفاده از رویان تولید شده از طریق انتقال هسته را مسترد نماید. همچنین این قطعنامه از تمام دولتهای عضو می خواهد در محدوده صلاحیت سرزمینی شان قوانین الزام آور در جهت ممنوعیت تمامی تحقیقات در مورد هر گونه از اشکال شبیه سازی انسان تصویب و مجازاته های کیفری را در صورت نقض این قواعد

تعیین نمایند. افزون بر آنچه گفتیم، قطعنامه سوم به دو ضرورت اساسی دیگر هم اشاره دارد: نخست توصیه اکید به ضرورت بهره‌گیری از روش‌های علمی جایگزین شبیه‌سازی است که در این باره لزوم حداکثر تلاش سیاسی، قانونی، علمی و اقتصادی با هدف دستیابی به شیوه‌های جایگزین شبیه‌سازی سلول‌های جنینی، نظیر استفاده از سلول‌های بنیادی افراد بالغ و با استفاده از سلول‌های بند ناف را مقرر می‌دارد. ضرورت دوم، توجه به اهمیت ممنوع ساختن شبیه‌سازی در سطح جهانی و لزوم اقدام هماهنگ برای این منظور از طریق سازمان ملل است تا شبیه‌سازی انسان به کلی ممنوع اعلام شود.

۲. شورای اتحادیه اروپایی

شورای اتحادیه اروپایی در دستور العمل راجع به حمایت قانونی از اختراعات بیوتکنولوژیک، که به منظور هماهنگ‌سازی قوانین دولتهای عضو در تاریخ ۶ ژانویه ۱۹۹۸ به تصویب رساند، به طور کلی ثبت اختراعاتی را که بهره‌برداری از آنها با نظم عمومی یا اخلاق مغایرت دارد، ممنوع اعلام کرد. به علاوه در بند (الف) ماده ۶ دستور العمل به طور مشخص، فرایندهای شبیه‌سازی نفوس انسانی به عنوان یکی از مصادیق مغایر با اخلاق، غیر قابل ثبت اعلام شده است. آن گونه که از اخبار منتشر شده در پایگاه اینترنتی اتحادیه برمی‌آید، تاکنون نیمی از دولتهای عضو اتحادیه اروپایی این دستور العمل را وارد قوانین داخلی خود کرده‌اند و نیمی از آنها، به علت انتقادهای و مخالفت‌هایی که از نظر اخلاقی با ثبت اختراعات بیوتکنولوژیک، به ویژه ثبت اجزاء بدن انسان ابراز می‌شوند، از تصویب آن خودداری نموده‌اند. به هر روی، از آنچه به اختصار گفتیم می‌توان نتیجه گرفت که به صورت کلی این دو سازمان مهم منطقه‌ای، چندان پذیرای این پدیده نبوده‌اند؛ بلکه گویی به دلیل هراس از آثار آن، یا یکجا هرگونه کوشش در این راه منع کرده و حتی جنبه درمانی آن را هم رد کرده‌اند و یا حداکثر جواز شبیه‌سازی درمانی را در پردهای از ابهام باقی گذاشته‌اند. ضمن آنکه به حیث اهمیت موضوع، خواهان طرح مسئله در سازمان ملل و تصمیم‌گیری جهانی در باره آن شده‌اند.^۱

^۱ رنجریان، امیر حسین و سیف، زهرا، ۱۳۸۸، پیشین، ص ۴.

به هر صورت، رویکرد گروه مشاوران و نحوه پرداختن به دلایل ممنوعیت شبیه سازی مولد انسان مستدل و مستند نیست و از این نظر از قدرت فکری چندانی برخوردار نمی باشد.^۱ بنابراین، اما دولت ها به هنگام مواجه با پدیده ای علمی، هر یک به فراخور رویکرد و گرایش اخلاقی و فلسفی و ارزش های حاکم بر اجتماع خود، تلاش کرده اند تفسیری از عناصر نظام بین المللی حقوق بشر ارائه دهند تا رویکرد را در مورد شبیه سازی انسان به تصویب رسانند که بیش ترین سازگاری را با ارزش های جامعه داخلی خودشان داشته باشد. بدیهی است چنین رویکردی به نتایج متفاوتی منتهی شده است. در سطح اروپا که همبستگی و تقارن بیشتر است، دولت ها موفق شده اند سندی الزام آور تهیه کنند و به تصویب برسانند. در حالی که در سطح جهانی نه تنها هنوز سند الزام آوری در مورد شبیه سازی انسان که برای دولت ها تکلیف حقوقی به همراه داشته باشد تنظیم نشده است، بلکه رویکرد هایی که اتخاذ شده اند و دلایل مربوط به آن ها نیز متفاوت هستند. به طور خاص در چارچوب سازمان ملل متحد، پس از مدت ها بحث و بررسی درباره شبیه سازی، اعلامیه ای تصویب شد که به هیچ وجه الزام آور نیست و نمی توان آن را بیانگر ارزش های جامعه بین المللی دانست. با وجود اعلامیه مجمع عمومی ملل متحد درباره شبیه سازی انسان، در آینده نیز دولت ها به میل خود و بنا به قواعد داخلی خود عمل خواهند کرد؛ زیرا با توجه به حساسیت مسئله و پافشاری دولت ها بر ارزش های خود، دستیابی به سند الزام آور در سطح جهانی در مورد شبیه سازی انسان، امری بسیار بعید و دور از ذهن می نماید.^۲

نتیجه گیری

با گذشت زمان و پیشرفت جوامع انسانی، بشر هر روزه خواست ها، نیازها و حقوق جدیدی در خود احساس کرده و به مثابه آن با چالش های جدیدی نیز روبه رو است؛ که با توجه به بازه های زمانی مختلف، توجه بشر به دسته خاصی از نیازها و حقوق خود معطوف می باشد حضور جدی و گسترده زیست فناوری در زندگی بشر امروزی و از طرفی پیشرفت چشمگیر تکنولوژی، بخصوص در حوزه

^۱ موثق، هومن، ۱۳۸۶، ص ۱۳.

^۲ موثق، هومن، ۱۳۸۶، ص ۴۱.

پزشکی کمک و خدمت شایانی به بشریت نموده است شبیه سازی از مصادیق نسل چهارم حقوق بشر می باشند شناسایی و جهت جلوگیری از سوء استفاده های احتمالی از این تکنولوژی مورد مطالعه دقیق علمی و حقوقی قرار گرفته و با هدایت، قانونگذاری و تسهیل، راهکارهای لازم جهت برون رفت از مشکلات و چالش های روبروی بشریت در این حوزه ارائه و نهایتا منجر به تدوین قانون جامع زیست فناوری گردد. با وجود اعلامیه مجمع عمومی ملل متحد درباره شبیه سازی انسان، در آینده نیز دولت ها به میل خود و بنا به قواعد داخلی خود عمل خواهند کرد؛ زیرا با توجه به حساسیت مسئله و پافشاری دولت ها بر ارزش های خود، دستیابی به سند الزام آور در سطح جهانی در مورد شبیه سازی انسان، امری بسیار بعید و دور از ذهن می نماید.

منابع و مأخذ

الف) منابع فارسی

- ابراهیمی، جهانبخش، ۱۳۹۲، سیری در حقوق بشر، تهران: انتشارات زوار.
- بطحائی گلپایگانی، سید محمد هاشم، ۱۳۸۳، اسلام و حقوق بشر: مجموعه مقالات حقوق بشر در جهان امروز، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ اول.
- حق پناهیان، عباس، ۱۳۹۲، حقوق جهانی شبیه سازی درمانی انسان، جدالی کرامت مدار در عرصه حقوق بین الملل زیستی - پزشکی، مجله بین المللی مطالعات پلیس، شماره ۱.
- دورکین، امیل، ۱۹۹۳، درس های جامعه شناسی، فیزیک اخلاقیات و حقوق، ترجمه جمال الدین موسوی، تهران: انتشارات نی.
- ذاکریان، مهدی، ۱۳۹۰، حقوق بشر در هزاره جدید، تهران: دانشگاه تهران: دانشکده حقوق و علوم سیاسی.
- کاتوزیان، ناصر، ۱۳۸۹، دروه مقدماتی حقوق مدنی خانواده، تهران: میزان.
- رنجبریان، امیر حسین و سیف، زهرا، ۱۳۸۸، چالشهای حقوق بشری شبیه سازی انسان، فصلنامه حقوق و علوم سیاسی، دوره ۳۹، شماره ۱.
- کریمی نیا، محمد مهدی، ۱۳۹۵، آثار و احکام تغییر جنسیت از دیدگاه امام خمینی، فصلنامه علمی تخصصی مطالعات زنان و خانواده، دوره ۲، شماره ۴.
- موثق، هومن، ۱۳۸۶، رویکرد حقوق بین الملل به شبیه سازی انسان، مجله اطلاع رسانی حقوقی نهاد ریاست جمهوری، شماره ۵.

ب) لاتین

- ASEAN Human Rights Declaration, 19 November 2012 at: http://www.asean.org/news/asean_statement_communiques/item/asean_human_rights_declaration

- *Brownlie Ian, Principles of Public International Law, Sixth Edition, Oxford University Press, 2003.p:530.*
- *Griffin, James, On Human Rights, Oxford, 2008*
- *Harris D.J, Case and Materials on International Law, Sixth Edition, London Sweet and Maxwell, 2004*
- *Shelton, Dinah, Regional protection of Human Rights, Oxford University Press, 2008.*
- *Synmonides, Janusz, Human Rights: Concept and Standards, UNESCO, 2000.*